

Boekbesprekingen

40

De Nieuwe Waterstaatsgeschiedenis

Themanummer *Holland, Historisch Tijdschrift* 36 (2004), 3, p. 128-312, Geïll., ISSN 0166-2511.

Tim Soens

Nadat de pogingen om de occupatiegeschiedenis van de kustvlakten van Noordwest-Europa te verklaren vanuit de stijging en de daling van de zeespiegel vanaf de jaren tachtig definitief verlaten werden, was het een tijdlang zoeken naar een alternatieve verklaringwijze voor de wisselende dynamiek van inpolderingen, overstromingen, landverlies en landaanwinst. Pas de laatste jaren wordt in de Vlaamse en Nederlandse historiografie meer en meer de sociaal-economische invalshoek in de schijnwerpers geplaatst. Steeds meer onderzoekers zijn ervan overtuigd dat het economisch handelen van de mens het landschap en de waterstaat in heden en verleden vorm gaf – zij het in voortdurende interactie met politiek-institutionele, culturele en natuurlijke factoren. Dit themanummer is niet het eerste dat de historische relatie tussen water en mens als onderdeel van diens economisch handelen ziet: ook de jaargang 2001 van het *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis* met de titel: *Tussen politiek, economie en ecologie: waterbeheer in het verleden* en het in 2005 verschenen themanummer *Mens, water en landschap. De Sint-Elisabethsvloed van 1404* van het *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* behandelen dezelfde problematiek, zij het steeds vanuit een iets andere invalshoek en rond verschillende themata.

Wat is nu het ‘nieuwe’ van de Nieuwe Waterstaatsgeschiedenis? Centraal staat de interactie tussen mens en natuur, en de sturende rol van de economische ontwikkeling daarbij. Van alle bijdragen in het themanummer hecht K. Leenders nog het meest belang aan de natuurlijke beperkingen en mogelijkheden ingegeven door fysische processen die eigen zijn aan een overstromings- en veengebied. Het proces van erosie, overstroming, sedimentatie en bedijking in het zuiden van Holland overschouwend, dicht echter ook deze auteur uiteindelijk een causale rol toe aan het menselijk optreden: “De mens lokte het op gang komen van die (natuurlijke) krachten vaak uit, bewust en vooral onbewust” (p. 161, interpolatie door mijzelf).

Kenmerkend voor de Nieuwe Waterstaatsgeschiedenis is ook de opening naar andere disciplines. Het siert het themanummer dat een van de bijdragen, met name die van P. Cleveringa e.a., het resultaat is van een gezamenlijk onderzoeksproject door archeologen, geologen, bodemkundigen en biologen. Voor hun onderzoek naar het hoe en waarom van de landschapsevolutie van het gebied rond Dordrecht en de ondergang van de Grote Waard in het eerste kwart van de vijftiende eeuw, combineerden de auteurs onder meer pollenanalyse, de studie van fossielen, ¹⁴C-datering, historische en archeologische gegevens. Daardoor konden ze uitmaken hoe de mens vanaf de elfde eeuw – vóór de bedijking! – aan graanteelt begon te doen en greppels aanlegde, en op die manier een bodemdaling op gang bracht die bedijking noodzakelijk maakte. De ondergang van het gebied enkele eeuwen later wordt niet aan één of enkele stormvloeden toegeschreven. De Sint-Elisabethsvloed

van 1421 leidde volgens de auteurs niet tot onomkeerbare schade, doch het gebrek aan investeringen gecombineerd met het korte termijndenken van de moertering dienden de uiteindelijke doodsteek toe.

Er wordt echter niet alleen toenadering gezocht tot niet-historici. Sinds enkele jaren wordt het historische waterbeheer ook opnieuw gekoppeld aan de evolutie van de landbouweconomie. Zowel de specifieke organisatie, de gebruiken en rechtsregels als de infrastructuur eigen aan het waterbeheer, vormden in eerste instantie een onderdeel van de plattelandssamenleving en waren voor alles bedoeld om de landbouw in de kustvlakte mogelijk te maken. Desalniettemin lijken waterstaatsgeschiedenis en agrarische geschiedenis in de Lage Landen zich lange tijd los van elkaar ontwikkeld te hebben. Pas vanaf de jaren negentig kwam daar van landbouwhistorische kant verandering in en wel in die mate dat auteurs zoals B. van Bavel en J.L. van Zanden recent bijvoorbeeld de ontwikkeling van de waterstaat in Hollands Gouden Eeuw verklaren vanuit factoren als de relatie tussen kostprijs (loonlast) en opbrengst (graan- en pachtprizen), in combinatie met politieke stabiliteit en institutionele flexibiliteit.¹ Vanuit de waterstaatsgeschiedenis wordt deze toenaderingsbeweging nu beantwoord, en dit themanummer is daar een resultaat van. In de bijdrage van C. Cornelisse bijvoorbeeld wordt de economische politiek van twee kerkelijke grootgrondbezitters, het benedictinessenklooster Rijnsburg en het cisterciënzerklooster Leeuwenhorst geanalyseerd met betrekking tot de veenontginning en de nefaste landschappelijke gevolgen van deze praktijk. Ondanks het lucratieve karakter van de veenwinning en de gestegen vraag in de zestiende eeuw, gingen beide abdijen niet over tot grootschalige exploitatie door middel van slagturven. De abdijen verkozen klaarblijkelijk een lage doch stabiele opbrengst door landbouw boven een hoge korte termijnwinst door veenexploitatie, en trachtten zelfs de uitgedolven gronden te verbeteren, onder meer door boomaanplanting. Het lijkt ons wel wat ver te gaan om op basis van deze ene casus de kerkelijke grootgrondbezitters meteen als dominante constructieve kracht te zien bij het behoud op lange termijn van landschap en waterstaatkundige infrastructuur, zoals P. van Dam suggereert in haar inleiding op het themanummer (p. 134-135). Geconfronteerd met financiële moeilijkheden, al dan niet veroorzaakt door overambitieuze bouwprogramma's en een vorstelijke levensstijl van de kerkelijke prelaten, valt het te betwijfelen of kerkelijke instellingen snel geneigd waren een substantieel deel van hun inkomsten te herinvesteren in landbouw en landschap. Uit de bijdrage van A.J.J. van 't Riet over de ondergang van het Rijnlandse ambacht Schoot in de zeventiende en achttiende eeuw blijkt treffend hoe weinig ook de hoogheemraadschappen ondernamen om de teloorgang van hele gebieden door de turfwinning tegen te gaan. We kunnen ons de vraag stellen of de veelal stedelijke hoogheemraden *überhaupt* wel belang hadden bij het afremmen van de turfexploitatie, waaraan ze als privé-personen misschien zelf ook direct of indirect grote inkomsten onttrokken. Op de commerciële logica van de veenontginning en de betrokkenen buiten de dorpsgemeenschap wordt door Van 't Riet echter niet dieper ingegaan.

Essentieel voor de Nieuwe Waterstaatsgeschiedenis is ook een terugkeer van de kwantitatieve analyse. Door het vaak dramatische en sterk tot de verbeelding sprekende karakter van de waterstaatsgeschiedenis in de Nederlanden, met zijn talrijke in de golven verdwenen dorpen en steden, zijn collectieve huzarenstukjes op het vlak van techniek en infrastructuur, en zijn vermeende basisdemocratische organisatievormen, werd meestal de voorkeur gegeven aan het verhalende aspect ten nadele van de 'kille' cijfermatige analyse. Toch kan een analyse van investeringen in waterbeheer in relatie tot de landbouwopbrengst ons inzicht in de dynamiek van landaanwinst en overstromingen aanzienlijk verbeteren, en ons beter de chronologie en omvang van bepaalde infrastructuurwerken of technologische vernieuwingen doen begrijpen. In dit themanummer vormt het cijfermatige maar liefst in vier van de zeven bijdragen een wezenlijk onderdeel van het betoog. Naast het reeds vermelde artikel van Cornelisse gaat het om de bijdragen van H. van Zwet en S. Zeischka over de droogmaking van respectievelijk de Schermeer en de Lisserpoelpolder, beide in de eerste helft van de zeventiende eeuw, en de bijdrage van B. Wouda die het beheer van 'buitengronden' op het

1-- B. van Bavel en J.L. van Zanden, 'The jump-start of the Holland economy during the late medieval crisis, c. 1350-c. 1500', *Economic History Review* 57 (2004), 521-523.

2-- Respectievelijk G. Csekö en L. Hayde (red.), *Danube valley. History of irrigation, drainage and flood control* (New Delhi 2004); H. Fahlbusch, B. Schultz en C.D. Thatte (red.), *The Indus basin. History of irrigation, drainage and flood management* (New Delhi 2004).

eiland IJsselmonde onderzocht. Vanaf de eerste helft van de achttiende eeuw ontstond daar de opmerkelijke – zij het niet uitzonderlijke – situatie, dat door het exploiteren en bedijken van aanwassen, polders gedurende langere tijd konden afzien van het heffen van een omslag op de ingelanden, en zelfs konden overgaan tot het uitkeren van een deel van hun winst. Dat dit vooral het geval was in periodes van agrarische bloei, spreekt voor zich. Zeischka en Van Zwet trachtten beiden door een nauwkeurig afwegen van bedijkings- en onderhoudskosten enerzijds en (pacht-)opbrengsten anderzijds te begrijpen waarom de ene droogmaking in de zeventiende eeuw een succes was en de andere niet, en waarom het investeren in droogmakerijen in het algemeen zo aantrekkelijk was. Beide auteurs constateerden dat de initiële investering vaak hoog was, en dat zowel stormweer als het omslaan van de agrarische conjunctuur de rendabiliteit van de investering in droogmaking al gauw in het gedrang konden brengen. Ook hier kunnen we weer een verband leggen met de centrale problematiek van dit themanummer, met name de interactie tussen het economisch handelen van de mens enerzijds en diens natuurlijke omgeving anderzijds. Uit de financiële analyses blijkt dat na jaren van hoge uitgaven, de lasten vaak snel weer terugvielen tot een veel lager niveau, wellicht in een poging de polder rendabel te houden. Dat daardoor mogelijk te weinig geïnvesteerd werd in onderhoud en versteviging van de infrastructuur, en op die manier mogelijk de basis werd gelegd voor een volgende dijkdoorbraak, was het risico dat men nam. Wellicht speelde dit risico veel minder voor de eigenaars, die over het algemeen niet in het gebied zelf woonachtig waren, dan voor de pachters, voor wie niet alleen het bezit maar in het slechtste geval ook het leven op het spel stond. Zoals steeds in een themanummer bezitten niet alle bijdragen een zelfde originaliteit, volledigheid of methodologische degelijkheid. De focus is ook bewust lokaal en regionaal, en niet in alle artikelen wordt getracht de bevindingen te extrapoleren naar een bredere context. De kracht van een themanummer schuilt echter in het geheel, dat vaak meer is dan de som van de samenstellende delen. *De Nieuwe Waterstaatsgeschiedenis* is daar een goed voorbeeld van. De gekozen invalshoek die eerder dan op de beschrijving gericht is op de verklaring van waterstaatkundige ontwikkelingen, biedt dan ook een duidelijke meerwaarde, en laat zien dat de Nederlanden op het vlak van waterstaatsgeschiedenis nog steeds een voortrekkersrol kunnen spelen op het internationale wetenschappelijke forum. Om maar één voorbeeld te noemen: de recent gepubliceerde overzichtswerken van de *International Commission on Irrigation and Drainage* over respectievelijk het Donau- en het Indusbekken,² beide het resultaat van vijftien jaar grensoverschrijdend onderzoek, bevatten een schat aan informatie en unieke gegevens, constructietekeningen en plannen. Toch zijn het vooral beschrijvingen van grote irrigatie- en afwateringsprojecten, succesverhalen en rampen, sterk gefocust op de bepalende rol van koningen en staatshoofden, kerkelijke instellingen en ingenieurs. De verklaring van organisatorische en technologische verschillen tussen regio's onderling, en van de afwisseling tussen tijden van bloei en rampspoed is vaak onbevredigend. Het is juist op dat vlak dat een Nieuwe Waterstaatsgeschiedenis, grondig verankerd in de sociaal-economische geschiedenis, nieuwe impulsen aan het onderzoek kan geven.